Переяславська ніч

Микола Костомаров

Трагедія

Тако свободився народ руський
з-під іга лядського єгипетського.
Ой у нашій у славній Україні
Бували колись престрашнії злигодні,
бездольні години.
Ніхто вкраїнців не рятував,
Ніхто за їх Богові молите не посилав,
Тільки Бог святий наших не забував…
Отже й пройшли, і зійшли злії незгодини:
Немає нікого, щоб нас подоліли!

Переяславський староста.
Анастасій, священик.
Семен Герцик.
Петро Корженко.
Опанас, його племінник.
Чужестранець.
Жид Аврам.
Зацвіліховський, офіцер польський.
Марина, сестра Лисенкова.
Козаки.
Переяславці.
Польські жовніри.
Хор.
Діється в 1649 році в городі Переяславі під Великдень.

Сцена 1

Микола Костомаров

Петро, чужестранець.

Петро
Чи се б то й правда, так, як ти казав?
Чужестранець
Чи Дніпр у вас так широко розлився,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?.. Все Задніпров’я,
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки;
Вівчар міня на спис свою гирлигу;
Забув плугатар ниву – лемеші,
Серпи ідуть на військовеє діло;
Старі на конях їздять, і жінки,
І діти поробились козаками.
Щодня біжать до гетьмана кравчини,
Страшенне військо стало. Лях і жид
Не мають місця голови сховати.
В Покуті, по Подолі, по Волині
Всі городи повизволялись: скрізь
Побили старостів, повипихали
Жовнірів, замки оддались із сили,
В церквах ніде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кровавую одежу,
Йдуть козаки до церкви дякувати Богу.
Петро
Не дурно кажуть: сподівайсь на Бога!
Він милосерд; хоча і покарає,
А все-таки змилується уп’ять.
Чужестранець
Хіба об сім у вас нема і вісті?
Петро
Та що тобі сказати, чоловіче!
І рад був в царство, та гріхів багацько!
Що зможе бідний город… Як свіріпи
У просі, так у їм ляхів.
Які були ще дужчі і завзятші,

Ті порозходились, або й побиті;
Зостались тільки діти, немощнії,
Жінки та зрадники. Знайшлись би, може,
Що й стать на ворогів були б охочі,
Так проклятущі все в нас одняли.
Ані шаблюки, ні рушниці, ані грошей…
Що діяти? Гаразд, де сила є!
Чужестранець
(показує на груди)
Тут наша сила!
(Показує на небо).
Там надія наша!
Я чоловік бувалий; много бачив;
Багацько й сам одбув і бід, і лиха:
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут, у грудях,
Дві кулі вліплено…
Хоч золотом всього мене обвісь,
Воно не буде того кошту мати,
Як оці рани; через їх я мушу
Усякому вкраїнцеві сказати:
Дивись і знай, що й я служив родині;
І ти, мій брате, так служить їй мусиш!
От і тобі, добродію, скажу я:
Ви, бачу, всі жалкуєтесь на лихо,
А вислобонитись – нема в вас сили.
Коли б хто оступавсь за вас, так так!
Тоді б ви добре зачимчикували!
Нехай чужі на смерть за вас ідуть,
А ви кричатимете: ото слава!
Нема ляхів, вже ми усіх побили!..
Наш пан Хмельницький ма велику силу
І помогти всім городам радніш;
Але він тільки посилає поміч
До тих, котрі самі попіднімались.

От, бач, в Каньові; се вже я сам бачив.
Петро
А розкажи, як діялось в Каньові.
Чужестранець
А от як: бач, в суботу се було,
На масниці. Усі ляхи й жиди,
Понапивавшись, звечора гасали,
А ніччю, п’яні, де хто впав, там ліг.
Опівночі задзвонено у дзвін;
Скрізь запалав огонь; шумить, бражчить;
"Смерть ворогам", – луною віддалося!
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збиратись;
Звістили старосту, – той, проклятущий,
І в городі не був: весь день гуляв
В монастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і паплюг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк – вже трупом
Повнісінькії улиці набиті;
Ізбіглось військо; поки вшикувались,
Нарихтували самопали і гармати, –
Обвидніло. І почалася валка!
Години не пройшло – вже руським гибель
Зовсім припала. Староста у город –
І висилає каштеляна: "Ке, скажи їм,
Що я на всіх їх ласку покладаю;
Нехай лиш скоряться". Той тільки вийшов
Не вспів роззявить рота, так і гепнув!
– Коли вмирать, так помремо! – усі
Ув один голос закричали. – Ріжте,
Канайте нас – ізгинем козаками! –
Скажений староста велів за сеє
Губити всіх, все різати й губити:
Старих, малих – ні жодної душі
Щоб не зосталось. На такі закази

Піднялося кровавеє ігрище;
Зачадівся зо всіх кутків Каньов,
І сніг од крові танув, як од сонця.
Аж до півдня їх різали без шани;
І всяк, кому приходилась черга,
Закриє тільки очі, скаже: "Боже!
Твоя єсть воля!" – з тим і вік кінчає…
Як тут Господь зласкавився над їми:
Де не візьмись кравчина гайдамаків
З Лисенком – геп! і оступили город!
Ляхи, почувши, кинули різню
І поспішали боронити замка.
А руські, одлигнувши, попридбали
Оружжя – та зсередини на їх…
Мик-мик, мик-мик, а вже Лисенко
Й у замок скочив. Сучі вороги
І ухи попускали. А Лисенко
Як подививсь, який справляли бенкет
Вони над руськими, гукнув своїм,
Щоб всіх ляхів, жидів і уніатів,
Всіх до останку ізгубити. "Се, –
Казав, – їм буде дяка за невинних".
Із половини прощоного дня,
Весь понеділок, до вівторка вранці,
Давали недовіркам добру шану:
На Тясмині аж горку нагатили
Жидівським трупом, ввечері, і вранці,
І вніч, і вдень все різали; сім тисяч
Католиків пропало, як собак;
Жінок, дітей, і винних і безвинних, –
Всіх ізгубили…
В вівторок нікого було вже бити;
У монастир по старосту послали:
З своїми, все мосцівими, панами
Приїхав він, залитий у кайдани.

Увечері усіх панів спекли,
А старості злупили шкуру. Так
Помстилися над ворогами наші!
У середу усі церкви відперли
І правили молебень Богу в дяку.
Петро
Гаразд так лучилось. Бач, козаки
Наскочили, а то б усі пропали
Ані за віщо. Так-от, брате, й нам.
Що зробим ми, хоч і піднімемося?
Поб’ють, як ту траву; у нашім краї
Од козаків не діждешся підмоги.
Чужестранець
Нащо вам їх? Ви самі козаки.
Хіба чого каньовці сподівались?
Кому неволя замоторошніє,
Тому все рівно – жити чи умерти,
Той смерті сам жада. Ні, пане-брате!
Або вже ви ляхами поробились,
Або ляхи не зобижають вас.
Петро
І де-то вже не зобижають, брате!
Якби ти бачив – вчора, о срамота!
Як уніатський біскуп до костьолу їхав
На літанію, а його колясу
Везли дванадцять чоловік із руських,
А жид був візником! Он погляди,
Сьомиця біла – завтра Великдень,
А ми не знаєм свята, і в церквах
Всі дні служения не було: прокляті
Жиди не упускають в божу церкву;
На одкупі святеє держать. Добре,
Як завтра скинемось чим заплатити,
То прийдеться і празника не знати.
Чужестранець

І се у вас ніхто й не ворухнувся?
Петро
Дві чвари, брате, в нас було за рік.
Та що ж з того? Ляхи зараз узнали;
Переловили, пов’язали, повели
До старости – там їм була погибель.
Надіялись було ми на одного, –
Того уже нема!..
Чужестранець
На кого ж?
Петро
От на того Лисенка, що казав ти.
Бо він, коли ти знаєш, чоловіче,
Із нашого Переяслава. Років
З п’ять є тому, як він нас одцурався.
Він був козак і не злюбив кормиги,
Коли на нас Господь наслав недолю,
Так він не стерпів, позбирав декого,
Та й учинив проти ляхів тривогу.
Але було не з силою. Ляхи
У сто разів були од наших дужчі.
Поки вони зібрались, аж Лисенко
І всі його козацькі товариші
Якраз у глибці в пана опинились.
От староста і призива до себе
Лисенка і допитуватись взявся;
А той, як з їм балакав, та як хватить
Пістоль у його, та як свисне в груди –
Та у вікно; юрба ляхів за їм –
Кричать, гукають, – він собі байдуже;
Та набіжав до Альти на провалля,
Та в Альту; тут за їм, мов та крупа,
Посипалися кулі. Бог поміг,
Ні жодная його не зачепила,
І переплинув він собі щасливо

Аж на той берег. З тій пори вже ми
Не бачили його. Ляхи шукали,
Півчварта ста червоних намагались
Тому, хто приведе його, та дарма.
Оце ж як чутка пронеслась у нас,
Що він воює та ляхів псує,
Так поговорював у нас народ,
Що, може, він, як не забув своїх,
То, може, й прийде вислобонить нас.
Ех, братику! Надіялись було ми,
Та й те надіяння уже пропало.
Чужестранець
А чом?
Петро
Хіба не чув про ту причину,
Що з їм була: сердега воював,
Та вже довоювався. Вишневецький
Піймав його в Немирові, казали.
Не знаю; кажуть, може, і брехня…
Та вже б тобі про сеє знати лучче.
Чужестранець
Та чув і я… носилась чутка всюди.
Дзвонять.
Петро
Ну, слава Богу!
(Здіймає шличок і хреститься).
Се, мабуть, панотець наш Анастасій
Вблагав жидів; дозволили служити.
І то, сердешний, вчора цілий день
Ходив збирати гроші по дворах;
Так суча жидова за кожну службу
По півдесятка злотих дубить. Ох,
Тепер-то… може, й завтра на Великдень
Достанеться ще Богу помолитись.
Як спом’яну я прошлі давні роки,

Аж серце рветься. То була година!
Було, сподобить нас Господь діждати
Великодня, то аж неначе світ
Повеселіша; все так приязно,
Так радісно; як прийде світлий день,
Кожнісінький і горе позабуде;
Ніхто тобі смутненько не погляне;
І всі од серця дякують все Богу.
А що тепер! О Боже милосердий!
Навіщо так дітей своїх караєш!
(Здихає).

Примітки

Все Задніпров’я, мов грім його ударив, запалало… – йдеться про початок народно-визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського панування; але, скориставшись хибними джерелами, Костомаров вважав початком війни 1649 р., а не 1648-й, як то було насправді.

От, бач, в Каньові… – на початку визвольної війни Канів визволено військами Б. Хмельницького, тут створено Канівський полк, який вже у вересні 1648 р. взяв участь у битві під Пилявцями.

…кравчина гайдамаків з Лисенком… – Лисенко – один з керівників гайдамацьких загонів; "Другой загон в Украине, отличавшийся свирепостью, был под предводительством Лисенка – Вовгури (вероятно, прозванного так за свой жестокий характер) и назывался вовгуревцами […] Поляки так их боялись, что если, бывало, скажут: "вовгуревцы идут", то это было ужаснее целого войска козацкого. Сначала они выказали себя в Северской земле, потом, соединившись с киевским загоном Харченка, взяли Канев…" [Богдан Хмельницкий. Историческая монография Николая Костомарова. – Спб, 1884. – Т. 1. – С. 321.].

Страчений Я. Вишневецьким, коли здався в полон під Берестечком (1651).

як уніатський біскуп до костьолу їхав… везли дванадцять чоловік із руських… – "Духовенство римское, разъезжавшее с триумфом по Малой России для надсмотра и понуждания к униатству, вожено было от

церкви до церкви людьми, запряженными в их длинные повозки по двенадцати и более человек в цуг" [История русов или Малой России. Сочинения Георгия Конисского. М., 1846. – С. 40.].
Вишневецький Ярема (Ієремія, Михайло Корибут; 1612 – 1651) – польський магнат за походженням – з українського князівського роду. Рано втративши матір, був вихований в єзуїтському колегіумі (Львів). 1631 р. прийняв католицтво й силою впроваджував його у своїх величезних маєтностях на Україні. Нещадно придушував найменші вияви соціального протесту. Активно й нещадно боровся з народно-визвольним рухом під проводом Б. Хмельницького. 1648 р. розбитий козаками М. Кривоноса під Махнівкою й Старокостянтиновим.

Сцена 2

Микола Костомаров

Опанас прибігає і ревно плаче й голосить.

Опанас

Ох, дядечку! ох, бідна голова!

Петро

Господь святий з тобою, Опанасе!

Опанас

Ох, дядечку-голубчику! Ох, лихо!
Біда, та й годі! Матір узяли…

Петро

Хто? Як? Куди?..

Опанас

До старости жовніри повели;
Голодна смерть, казали, буде їй.

Петро

Ох, мати божа!

Опанас

Ох, дядечку! біда зусім, та й годі!
І говорив же: "Мамо, цур йому!
Ну що, як чорт який ізійде?" – "Ні!
Ти, – каже, – тільки ляку напустив:
Вони тепер не зайдуть". – От

І празник нам! Ох, лихо нам, та й годі!
Петро
Що ж лучилось? Кажи-бо швидче!
Опанас
Та все ж паски! Бач, здумала пекти!
Я і казав, крий Боже, як казав!
Що ж? Не послухала. Як я казав,
По-моєму і вийшло! Тільки в піч
Саджати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати, як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухватили бідну за волосся
Та з хати, – я до них, вони мене
Штирхнули в груди – отже як,
Крий Боже, досі, дядечку, болить.
Вони її поволокли із хати;
А я за ними, кланяюсь, прошу їх:
"Змилуйтеся, – кажу, – панове добрі,
Не поробіть безщасного мене!
Не мучте бідной матерії." Прохав,
Прохав, прохав, вони ні півсловечка.
Я все за ними йду та все прохаю.
Один мені і каже: "Йди ти к злидню!
Псяюха твоя мати, руська сучка,
Іздохне з голоду в льоху у панськім".
Та як схватив мене, та й кинув геть.
А мати – більш її уже й не бачив!
Петро
Сестра моя, безщасниця!!
Опанас
Ой дядечку, дай ти ж мені пораду!
Що ж тут мені вже на світі робити?
Петро
Яку тобі пораду дам, небоже?
Хіба з тобою плакать та терпіти?

О Боже наш! Нащо так прогнівився
На нас! Молися Богу, Опанасе!
Де чоловік не в мочі помогти,
Так треба помочі од Бога ждати.
Опанас
(хлипа)
Що буде з матір’ю!.. Ох, лихо! лихо!
Чужестранець
Чого ж голосиш там? Чого нявчиш
Дівчачим голоском? Срамота! Хлопець,
Козак!.. Мала дитина так не буде
За матір’ю ревіть, як ти, ломака!
Чи ляльки батько не привіз із міста?!
Петро
Послухай, чоловіче; це уперше
Побачилися ми. Я ще й не знаю,
Відкіль ти й що такеє. Ти удався
Мені таким і приязним, і добрим,
1 я признав за наського тебе.
Тепер не знаю… Будь ти, чим єси,
Тільки, коли хто вірує у Бога,
Той уважає за великий гріх
З чужого лиха глумувати. Ти чужий,
Тебе ніхто не утісня, не мучить;
Іди ж, будь ласкав, пріч од нас, безщасних,
І не глузуй над бідностю, бо є
Такий на небі, що той глуз почує.
Чужестранець
Тебе-бо, дядьку, лихо з глузду збило!
Коли б ти втяв був, що я говорив,
Так ти б цього ісправді не варнякав.
(Опанасові).
Жінкам да дітям можна квасить губи,
А не такому гайдуку, як ти.
Чи таки сльози помогтимуть лиху?

Чи вернуть тобі матір? Се вже справді
Переродились наші руські… Як?
Прохать ляхів, до ніг їм припадати,
Дорогу злодіям сльозами гладить!!
Не сльози поміч в лисі, а залізо!
Петро
О, що-бо ти се кажеш, чоловіче!
Ну, хоч би деяк він на те пішов,
Із матір’ю нещасною що б сталось?
Чужестранець
Нікчемні ланці! Кваші ви, лапури!
Та вам ще не такого лиха треба!
У сто разів Господь на вас послав би
Нещастя, бо ви стоїте сього!

Сцена 3

Микола Костомаров
Анастасій з плащаницею, за ним народ.
Анастасій
Нащо, кажу, ви біжите за мною?
Гріх дарма лихо накликать на себе.
Гей, братці, розійдіться, розступіться…
Подумають, що чвару затяли.
Кажу вам, розійдіться: ви нічого
Тут помочі не вдієте, собі
Пеню тільки з дурниці вчините.
Народ
(кричить)
Як можна! Як се можна? Плащаницю
Святую! Як? Жидівськими руками?
Ми гроші заплатили; ми насильно
Закажем, щоб молитись нас пустили!!
Анастасій
Святеє діло – боронити віру,
Родину і закон свій. Бо которі

Те уробляють, ті пред вічним Богом
Велику честь і славу залучають.
І ви б так добре, діти, учинили,
Коли б при іншім се було случаї.
Бо хто без всякой помочі іде
На смерть, хоч будь воно й за праве діло,
Той душу й вік свій загубляє дурно
І сам собі погибель заподіє.
Отак, бач, вам: що зробить ваша кучка?
І вас пов’яжуть і поб’ють, і другим
Наробите ще горя: дозиратись
І більш втісняти стануть; і тоді
Не те, щоб Бог прийняв усердя ваше,
А ще за тих, кого в напасть введете,
Пред Богом одповіт дасте. За кого
Оце ви піднялися? За мене?
Та я од сього умиваю руки!
Коли вже Бог священика свого
Не рятував, чого ж ви заходились?
За церков, за Христа? – Господь небесний,
Коли б йому було угодно теє,
Без вашой помочі їх покарав би:
Огненні ріки ниспустив би він
На ворогів своїх, коли б схотів.
Бог милосердий. Його милосердю
Кінця нема. Він ворогів своїх
Прощає й милує. Смертельний гріх
Занапащати душу дурно. Відступіться.
Я боронить святую церков мушу,
Бо я її послужник. Хай потягнуть
Мене в темницю, хай катують, мучать:
Не перший мученик од їх я буду;
А ви ідіть собі, молітесь Богу;
Терпіте, плачте, вп’ять-таки молітесь
І вп’ять терпіть, бо й Бог терпів наш.

От лик святий; із їм я умирати
Готуюсь: іменем його – ідіте!
Чого ж ви ще хиляєтесь? Розходьтесь!
Воістину скажу вам: хто не піде,
Той буде супротивник Богу й церкві.
Народ
Та як же ми тебе покинем?
Анастасій
Хто вам сказав, що я
Боюся смерті? Ні. За віру вмерти –
Моя потреба перша. Вам же, діти,
Не подобає погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкові, уважте
Мені, священику свому! Ради Христа
І матері його пречистій і святих,
Ради Великодня, що наступає…
Розходьтесь, діти… Що ви стоїте?
Ідіть же! – Проклят той, хто з вас посміє
Не слухати мого глаголу!!
Народ почина розходитись.
Добре!
Скажу вам: добре, сто разів скажу.
Неначе камінь спав з душі у мене!
Тепер я весело піду на смерть!
Благословить вас Бог, отець небесний!
Моліться, діти! Він, отець наш милий,
Змилується над дітьми.
Петро
Скажи, будь ласкав, що це за новина?
Дивлюсь, і слухаю, й не втяв нічого.
Дзвонили к службі: панотець з народом
На ринці опинились! Чи нова
Пеня настигла?
Анастасій
Не дуже-то й нова.

Зібрав був грошей я і заплатив
Жиду Овраму за святую службу,
З умовою такою, щоб сьогодні
І завтра не було запрету. Він
Оддав ключі; ударили у дзвін;
Ізбігся люд; я службу був почав
І, так як то закон повеліває
Христові страсті споминать сьогодні,
Взяв плащаницю з олтаря й несу…
Як тут у двері жид і закричав:
"За плащаницю треба особливе
Платити". Я йому й кажу: "Змилуйся;
Я вже оддав тобі. Чого ж ти пнешся?
Ти ворог божий, жид, не слід тобі
Ходить сюди, як служиться". А він
Схватив із рук у мене плащаницю
Й давай її ірвати та тріпати…
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг із церкви й прямо
До старости – жалітися на нас.

Примітки

Анастасій з плащаницею… – у велику п’ятницю (останню перед Великоднем) священна плащаниця (полотнище із зображенням тіла Ісуса Христа по знятті його з хреста) урочисто виноситься з алтаря на середину храму для поклоніння віруючих і залишається там до Великодньої півночі.

Сцена 4

Микола Костомаров

Зацвіліховський з жовнірами й жид Оврам прибігають.

Зацвіліховський

А ось де він, мурмило довгогривий!

Оврам

Так, він, вельможний пане! Він, розбійник!

Він, бунтовник! Се утікать хотів!
Зацвіліховський
Не утече, кабан. Гей, хлопці, швидче!
Гей, оступіть лишень його шаблями!
Ось ми йому дамо, як утікати!
Анастасій
Не думав я й не думаю втікати.
Оврам
Ні, ні… Вельможний пане, ні! Він бреше.
Анастасій
Язик жидівський бреше. Що ви привели
По одного ватагу цілу?
Зацвіліховський
В тюрму тебе узяти, вражий руський.
Анастасій
Озьміть. І коли б ви малу дитину
Прислали взять мене, я все б сказав:
Озьміть!
Зацвіліховський
Ач, дьяволове руське серце!
І не змінився в лиці.
Анастасій
Чого ж змінятись?
Ви думаєте, страху завдали,
Як вас сюди ватага приплелася;
А що казав Христос наш, як жиди
Прийшли по його? – "Легіони б цілі
Небесних анголів явились зразу,
Коли б я захотів". – Тим я скажу вам,
Що проти вашого заліза в мене
Є оборона й поміч ще кріпчіша.
П’ять слов сказать, і де б взялася поміч…
І вся б ватага ваша порозбіглась.
Зацвіліховський
А що він каже се, сей хлоп, шизматик?

Анастасій
Те я кажу, що лишні оці шаблі;
Вони б мені нічого не зробили,
Коли б я сам не покорився.
Зацвіліховський
Мовчи!
Анастасій
Мовчатиму.
Зацвіліховський
(Оврамові).
Кажи ти, що він діяв?
Оврам
Аякже, пане! Чвару піднімав!
Ісправді чвару. – Заплатив він гроші
За службу… Але в їх є полотенце,
Що на сей день розстелють серед церкви,
Та поспівають трохи, та усі
І лізуть цілувати. Він же грошей
Не дав за се, та ухопив, та й хоче
Нести посеред церкви розіслати…
А я стою біля порога й бачу…
І тільки він на голову нап’яв.
А я у церкву. "Гроші, – кажу, – гроші!"
А сучий піп не те щоб покоритись –
Ще лаятись, а люд увесь на мене,
Та так, що трохи не забили, пане.
От справді, пане, трохи не забили!!
Анастасій
Ти брешеш, жиду!
Оврам
Ні, то він все бреше;
А я так от як правду говорю!
Він з церкви вкрав його: спитайте лиш!
Зацвіліховський
Украв? А? А?

Анастасій мовчить.
Мовчить, так кориться. Ну, де ж сховав?
Анастасій мовчить.
Кажи, де дів те полотенце?
Анастасій мовчить.
Кажи!
(Б’є його по щоці).
Анастасій
(підставляє щоку)
Бий удруге.
Зацвіліховський б’є.
Чужестранець
(підходить)
Стривайте. Чи не гріх се таки вам
Так існущатись? За що ви б’єтеся?
Мерзенному жиду, бач, захотілось
Поглумувати з християнина! Ти, Оврам,
Чи як тебе зовуть, жидівська пика!
Скільки тобі за плащаницю грошей?
Оврам
Та вже дасте хоча десяток злотих.
Чужестранець
(кида йому гроші)
Возьми хоч двадцять, сучий син, падлюка!
Та й убирайся ік чортам у пекло.
Оврам
Ще й лається!
(Тихо).
Так, справді двадцять злотих.
Зацвіліховський
Що ти за чоловік!
Чужестранець
Я прохожалий.
Зацвіліховський
Се гарно. Гей, сюди лиш, хлопці!

Озьміть лишень оцього мацапуру!
Чужестранець
За що?
Зацвіліховський
За те, що ти мені здаєшся бісом.
Як подивитись на тебе, так тільки
Тобі йти по дворах шматків прохати;
Сліпий, кривий, обшарпаний з одежі,
А гроші, як полову, розсипає!
Чужестранець
(підходить до нього й показує йому тихо щось похоже на лист паперу)
Не комизись. Гляди…
Я завтра сам до старости піду.
Погано глядите ви своїх руських.
Ідіть собі, а я до їх пристану.
Зацвіліховський
А, добре, знаю. Розступіться, хлопці!
(До Анастасія).
Іди собі хармаркати у церкву
Над полотенцем, як казав Оврам.
(Овраму).
А ти, жидівська пико, щоб не смів
Ти цілий тиждень докучати нам,
Бо гроші оддали тобі усі.
Оврам
Твоя в сім воля, мій вельможний пане,
Я б і не те, та сеє вам ізвісно…
Велику пошлину за одкуп правлять.
Ще тільки попрохав би щось вас, пане, –
Бач, завтра в їх аж двічі з корогвами
Крест церкви ходять…
Так щоб іще за корогви що-небудь.
Чужестранець
А скільки?
Зацвіліховський

Як, жидівськая утроба!!
Стривай, от ми дамо тобі! Гей, хлопці!
Оврам
Ох, паночку! Ой лишечко! Простіть!..
Змилуйтеся – не буду, я не буду…
Зацвіліховський
Гляди, не дуже…
Оврам
Ні, я так… нічого…
І справді, так… нічого… я нічого…
Зацвіліховський
Ач, бісів жид, злякався!
(Тихо Чужестранцеві).
Добре, добре.
Уйшли.
Анастасій
Що ти не єсть, чи з добрістю, чи з смислом, –
Ти добре діло нам зробив. Спасеть
Тебе Господь! – Тепер, хто хоче, люде…
Збирайтеся. Ходім молитись Богу.
Народ збирається.

Сцена 5

Микола Костомаров
Герцик з товпою хлопців.
Герцик
Ні, братці, ні, се вже хоч як, так ні!
Терпіте, коли хочте, я ж… спасибі!
Хоча і пропаду, нехай же знає
І він, як зачіпать мене.
Петро
Що він?
Один з хлопців
Послухай, брате; що ти зробиш криком
Почують…

Герцик
Що? Ти думаєш, що я
Такий, як ви? Ні, братці, знайте те,
Що батько мій полковник був. Еге!
Він, бісів, що хіба? Адже, я бачу,
Він дума, що тепер, як вже Лисенка
Нема, так він що хоче, те і робить!
Ні, друже, стій! Ще я живий-здоровий
На твою голову.
Дехто з народу
Що, і тобі погано?!
Герцик
О, трясця їм! Погано? От! Та їм
Ще поганіше буде.
(Оглядається кругом).
Е, тут багато вас! Та все знакомі,
Усі колись були нам приятелі.
Ото лиха година! Преж як часто
Бувало бачились, як ще покійник
Отець живий був, а тепер забули.
Один з хлопців
Ні, пане. Вже за кого, а за тебе
Головами радніші наложить!
Герцик
Ви знаєте, хто я?
Другий з хлопців
Пан Герцик.
Герцик
Мій батько вмер за вас, як із покійним
Лисенком ви хотіли підніматись,
Умер за всіх у муках, у тортурах…
Не показавши ні на кого, все
Прийняв на себе, ви ж мене забули!
Один з народу
Його отець був добрий чоловік!

Другий
Спасенная душа!
Один з хлопців
Ні, пане, не забули. Що ти хочеш,
У всім тобі радніші послужити!
Герцик
Якого ви ще лиха не терпіли?
Ще як, хіба, з вас ворог не глумивсь?
Псу лучча честь, ніж кожному із вас!
Чого ж ждете ви?
Анастасій
Божоєї ласки!
Герцик
Бог бачить наші біди, Бог нам буде
Помощником. Послухайте лиш, братці:
Ви терпите усі, а я не хочу.
Із вас глумуються; ви їм покірні, –
Я не такий! – мене не зачіпай!..
Послухайте лиш, товариші. Вчора
Й мене зобидив староста проклятий:
Одняв у мене заручену дівку,
Лисенкову сестру, мою коханку,
Одняв і держить в себе мість паплюги.
Я був хотів до себе на весілля
Вас звати після свят, а він украв,
Вхватив її, як вовк ягня, до себе.
Почувши, що Лисенка вже забили,
Він дума, що тепер його вже воля
Знущатись над його сім’єю. Братці!
Багато вам ляхи робили лиха;
Ви все терпіли – я терпіть не хочу!
Піду до його зараз та й уб’ю…
Уб’ю… Оцим пістолем встрелю! От як!!
Що після буде, хай і буде! Лучче
Смерть, ніж така недоля і поруга!

Один з хлопців
Молодець!
Другий
Добрий Герцик чоловік!
Третій
Щире серце!
Четвертий
Його батько вмер за нас!
П’ятий
Він сирота!
Шостий
Сирота! Бідний сирота!
Сьомий
Не дамо погибати Герцикові!
Самі погибнемо за його!
Один з хлопців
Лучче смерть, ніж наруга, – говорили діди наші.
Народ турбується; шум, шепітня.
Анастасій
Пан Герцик! Нащо ти людей турбуєш?
Схотів пропасти сам, так пропадай.
Навіщо ж ти підмовлюєш і других!
Герцик
Панотче!..
Анастасій
Послухайте, миряне. Хто з вас піде
За їм, той буде ворог християнству,
І я, по власті, Богом мні наданій,
Запрет на всіх кладу. Проти закона
Так діяти. Тепер свята субота:
Тоді хотіли в церкву, от і можна!
Відперта церква. Що ж ви стоїте?
Ходімо.
(Повертається).
Народ стоїть.

Герцик
(в серцях кидається до його)
Ти, мабуть, з’їв од ляхів прочуханів,
Ну, їж; ну, кланяйся їм – вони ще раз
На щоцях обірвуть тобі волосся!..
Чого ж ти люде добрі зводиш, попе??
Анастасій
Ходімо, добрі люде, швидче в церкву,
Бо сонечко звернуло вже на захід.
Герцик
Стій, стій – не ворушись! Я дам тобі!..
Петро
Семене, що ти? Блекоти об’ївся!!
Гов! Хлопці! Що ви стоїте, безумні!
Не бачите, він – мабуть, одурів!
Священика!.. Ах, бісів син – анцихрист!
Ох, супостат!! Рука твоя проклята
Посміла!!!
Народ обступа Герцика.
В’яжіть його!
Герцик
В’язать?! Ах ти, стара собака!.. Як?
Мене в’язать?.. Кишки тобі скоріш
Я розв’яжу шаблюкою сією,
Ніж ти до мене смітимеш торкнутись!!
(Обмахує коло себе шаблею).
Стонадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірців, отщепенці,
Ви – байстрюки, жіноцькії підхвістки!
Іуди всі – Христа продали вдруге!!
Вам всім, бачу, дать по десятку злотих,
Так ви хоч зараз в нехристи радніші…
Чорт з вами!
(Обертається назад).
Будьте ви прокляті повік

Од Бога! Хай забуде вас, як ви
Його забули! – Йдіть собі на піч
Коло жінок качатись – ото ваше!
А я – за себе сам-один ісправлюсь…
Народ
Семене! Брате! – Ми твої усі:
Роби із нами, що ти схочеш, всюди
Веди нас вправо, вліво – хоч куди,
На муку, на смерть, в пекло… Ми радніші…
За віру православну, за родину!..
Анастасій
Семене Герцику, утихомирся!
Послухай лиш мене… Твоя єсть воля –
Хоч вважиш, хоч не вважиш, се як знаєш,
Тільки послухай…
Герцик
Що там буду слухать?
Небісь, хоч ти і піп, і свят закон
Толкуєш, та я й сам, що діять, знаю.
Анастасій
Я знаю й вірю, друже. Ти на мене
Розсердився, то овсі дурно, друже.
Хіба я раджу, щоб ляхам коритись,
Абощо? – Ні, Семене мій коханий!
Хай Бог спаса: душа у мене руська.
І так мені на світі жити важко…
Так важко, брате, що огненну муку
У вічнім пеклі я б радніш прийняти,
Ніж мучитись, на теє дивлячися,
Як віра православная страждає
І добрий наш народ бідує гірко…
Та тільки те, що все мені вас жалко,
Тим жалко, що, мість визволення й щастя,
Залучите ви нове бідування!
Бо з чвари вашої добра не буде;

Половлять тільки, та ще більше будуть
Втісняти – от і все! А моя рада:
По-моєму, відправить до гетьмана
Хмельницького тихенько і прохати,
Щоб він ізмилувавсь – прислав нам поміч;
Бо ми вже страждемо не в міру. Так!
Тоді б ми вислобонилися, вражих
Ляхів повиганяли б геть відсіль,
І то не так, як виганяли другі,
Що переріжуть всіх та перетоплять!
Спаси від сього, Боже! Гріх великий
Відплачувать злочинцям по-злодійськи;
Бо нам не помсти треба, а слободи.
Чужестранець
Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І оцей лист велить вам прочитать.
(Чита).
"Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втісняють руських і що досі
Не вислобонились переяславці.
Отим оце, кохані православні,
П’ять тисяч війська посилаю в поміч.
Повибивавши всіх ляхів проклятих,
У місті з нами славте, діти, Бога,
Що спас свій люд від тяжкої недолі".
Петро
Як?
Чужестранець
Так.
Шум між народом.
Герцик
Вони сього не стоять та й не хочуть.
Чужестранець
Готове військо: я його привідця.
Увечері, як стане вже смеркати

Й католики в костьол свій ізберуться,
Намітьте кожний дом, де лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зараз,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопиться відсіля із пекла.
Уранці всі ви будете слободні,
І день святий Великдень буде двічі
Святіш для нас: умісті з воскресениям
Христовим ми святитимемо й наше
З пекельної неволі визволення.
Уранці всі ми будем християне,
Увечері сьогодні будем звірі.
Щоб шани із ляхів не дать нікому,
Щоб ні єдиний не утік від смерті,
Катуйте їх; маненька дітвора
Щоб іспеклась у полум’ї сьогодні…
Щоб завтра не було тут лядського і духу,
Бо так велить вам Пан Вельможний Гетьман!
Всі
Смерть католикам! Смерть їм, супостатам!
Весь рід скоренимо!
Чужестранець
Не дуже-то гвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку;
А ти, роззяво, свою матір. Всім
Розвага буде вранці.
Петро
Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласкав,
Наш визволителю, хто ти такий?
Чужестранець
Лисенко!
Усі з криком до його кидаються; розпроси, шум, гвалт.

Тихше, тихше!
Голоса
Як? Що? Хіба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи, мабуть, се брехня, що вражі ляхи
Тебе убили? Ні, увесь на ранахі Правда!
Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! Мана!
Лисенко
Ні, не мана – Лисенко, люду добрий!
Лисенко я… Вам чудно, дивно бачить
Мене з труни уставшого? Вам страшно
Мерця живим углядіть! Не дивуйтесь,
Що для свого народа милосердий
Господь творить такії дивні дива.
Я знаю, братці, рознеслася чутка,
Що вороги Лисенка доконали,
Закатували голодом в темниці;
Що обомлілі руки вже не в мочі
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибель і мучення,
Вже не піднімуться, і що одна
Душа його безсильна, дивлячися
На гірку долю милої родини,
Літа над нею соколом по хмарах,
І, бачачи братівське лихо, стогне,
І даром поривається, як хвиля,
Що по Дніпру в негоду походжає,
Клекоче, рветься, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити,
І вихопитись із стрижня не мусить…
Так, братці, так; ся чутка справедлива.
Я справді вже мертвець: я вмер для миру
І для себе. Вже я не чоловік;
Вже я не той Лисенко, що між вами

Колись найліпшим козаком здавався
Й поперед різвої кравчини жахом
На коню вороному вигравав…
Того Лисенка вже нема… Зостався
Якийсь каліка, хворий, перебитий,
Як дерево підрублене… Отой,
Що називається Лисенком. Чудо,
Опудало – шульпік лякати, стовп
Потрухлий – от тепер Лисенко ваш!
Так, братці, я вже вмер. Се тінь моя
Прийшла до вас, свій рідний Переяслав
Кохаючи, спасти своїх братів:
Тобі, Семене, узвернуть коханку,
Тобі – твою безщасну матір, церков
І божу службу для тебе, панотче;
Усім оддать худобу і слободу
І відомстити ворогам за смерть,
Так відомстить, щоб через двісті років
Їх правнуки Лисенка споминали…
Петро
Так, він! Лисенко він! Лисенко наш!!
Як се тебе я не признав і досі?
Герцик
Мій брате!
Один з народу
Скажи ж нам, як ти визволився?
Лисенко
Через господню поміч. Вишневецький,
Не переспоривши мене у муках,
Що він і я вигадували порізь –
Я на ляхів, а він на руських, хитро
Хотів мене ізлапать і миритись
Був захотів… А я собі на думці…
Ми вмовилися дати війську пільгу
На місяць. Я ж тим часом намагався

Убратись у Немирів… Аж на лихо
Вони самі й над нас були лукавіш!..
Увосени стояв я нишком з лагрем.
Як гульк! – опівночі мене збудили
Якісь крики… Я прочиняю й бачу:
Стоять ляхи із голими шаблями.
Я спохватив шаблюку і рішився
Хоч і пропасти, так щоб не без слави.
Отут-то, братці, я руки ізбавився
І ока правого, і сі шрами
Скрізь по лицю зостались з тої ночі…
Я бився, як скажений вовк, одначе
Мене зв’язали й повезли в Немирів…
Аж затрусився Вишневецький, як
Ізблизьку подивився на Лисенка!
Велів вести мене зараз в тортури…
Мене пекли, сікли, обидві ноги
Гарячими залізами скували
І кинули у льох, щоб з пацюками
Та з жабами голодну смерть прийняти.
Вже сьомий день ісходив – я лежав,
Охлялий, хворий, слабий… Ледве-ледве
Душа у тілі, й смерті дожидався…
Як тут мої голінні гайдамаки
В Немирів увірвались. Горе й лихо
Настигло на ляхів! Пан Вишневецький
Мерщій утік. Котрі ляхи поспіли,
Пішли за ним; котрі зостались там,
У полум’ї та у залізах гибли…
Почувши мою долю, гайдамаки
Мене мерщій вислобонили. – Братці!
Багацько лиха я ляхам подіяв,
Багацько християнських городів
Повизволялись через мене…
А рідний Переяслав мій… Останній

Раз, може, я над ворогом потішусь, –
Нехай же раз сей буде за родину!
Сьогодні ввечері ви всі слободні:
П’ять тисяч війська к вам прийшло на поміч,
П’ять тисяч, братці! – Тільки з тим варунком,
Щоб ні одна душа з вас не посміла
Над ворогом ізмилуватись! В серце
Тому меч гострий, хто жалує серцем
Католиків! Удесятеро їм
Відплатимо за наші біди!.. Смерті
Їм мало! Братці! Болісті і лиха,
Скільки їх є на світі, зберемо
На супостатські голови триклятих!..
Хто вигада сильнішую наругу
Над недовірками, тому більш честі!
Той буде перший поміж козаками!..
Голоса:
1-й
Кості їм потрощим!
2-й
Огнем палить!
3-й
В багні топить!
4-й
Всіх догори ногами перевішать!
Анастасій
Лисенко! – Ось лиш розкажу тобі
Я приказку.
Лисенко
Аби була коротка!
Анастасій
Коротка. – Був собі отець із сином.
Син, на лихо йому, був непокірний
І все грубив проти отця й не слухав,
Одначе добрий батько все терпів,

Все одбував і був до його добрий.
Раз син вельми нашкодив у господі.
Тоді отець розсердивсь та й прогнав
Дитя своє із дому. Син пішов,
І тільки вийшов із рідного двора –
Прийшлось йому іти через ржу…
Міст розламала половідь. Наш хлопець
Пішов уброд, як ось попав у яму
І топне… Бачачи те, батько
З вікна та до його – по саму шию
Ускочив в воду й витягнув його.
Що ж син? На другий день, мість дяки,
Бив батька!.. Ну скажи ж, будь ласкав,
Що батько з сином мусить ізробити?
Лисенко
Що? Батько хай покине злого сина
І прожене навіки із господи.
А ти, панотче, хоч і замовчи,
Бо бачиться, кого ти хочеш…
Анастасій
Добре.
Ти кажеш – замовчи; одначе батько,
По-твоєму, покинуть сина мусить.
Так знай же, сину, знай й ти, люду добрий,
Що батько єсть – Господь наш милосердий,
А непокірливе дитя – Лисенко.
Бо він в святім своїм писанні каже
Не діять лиха й ворогу лихому.
Ти знаєш се, одначе скільки крові –
Не тільки винної, – такої скільки,
Котра колись покуту переважить, –
Скільки пролив ти? Бог усе терпів,
Терпів, поки його святая воля
Терпіть воліла, ждав, щоб ти одумавсь.
Ти не одумавсь – Бог тебе скарав,

Оддав тебе суровим ворогам,
Одняв у тебе руку, око, тіло
Твоє лишив, щоби душа спаслася.
І вп’ять зласкавивсь, як над сином батько,
Од смерті визволив, із пекла виніс
Всеміцною десницею своєю…
Що мусиш ти робить? Гарячим серцем,
Молитвою та добрими ділами
Принести Богу дяку… Ти ж що робиш?
Ти б’єш його. Бо знаєш, що Спаситель
Сказав: усе, що робиш ти для брата,
Ти робиш для його – добро чи лихо.
А брат твій лях, такий же, як і руський,
Все чоловік, все божа твар такая ж…
І вам усім не гріх-таки? Господь
Почув молитви ваші і нещастя,
Послав до вас свою святую поміч,
А ви зараз, мість дяки, проти волі
Його йдете! Великий гріх вам, діти,
Великий гріх!.. Коли ви хочте щастя
І визволення милій Україні,
Так дійте вгодне Богу, а не бісу…
Лисенко
(бере Анастасія за руку і обертає до церкви)
Он, бачиш, церківка твоя, панотче;
Іди туди молитися за нас.
(Бере у Герцика шаблю).
Одна душа посмій його послухать –
Всю голову мечем сим потрощу!..
Недурно я прийшов вас визволяти,
Недурно шлявся переодягнутий,
Недурно випрохав в гетьмана поміч:
Усе ж для вас, усе за вас… Так знайте ж,
Що я старший над вами! Смерть і лихо
Усім ляхам! І маломальське хто

Із вас не так – усіх зараз покину!
Народ
Що ти приказуєш, ми те і зробим!
Анастасій
Не погубляйте своїх душ за помсту!
Лисенко
Не погубляйте своєї родини!
Анастасій
Послухайте – Господь вас покарає!
Лисенко
Коли не так – усіх покину зараз!
Анастасій
У церкву, братці! День велик сьогодні!
Хай проклят буде той, хто злим жаданням
День смерті Бога Спаса закаляє!..
Іде – за ним ніхто. Лисенко йде у другу сторону, за їм усі.
Хор
Хор усіх
Та вже засвітила зоря весняна!
Ущухнули криги на рідній ріці,
І золотом ся горицвіт по луці,
І стали понурії нетрі вдягатись,
І стали к лещиннику бджоли збиратись,
І звір’я іграє, і птаство співає,
І коник дорожку, ржучи, починає:
Всім радощі й щастя звістила весна,
І щастя не має Вкраїна одна!
Вкраїно! Вкраїно! Така твоя доля!
Забули тебе рятувать із неволі!
Забули сусіди і діти родини;
Чи й ти, милий Боже, забув Україну!
Хор хлопців
Дівчата-небожаточка,
Не чуєте весни?
Чому ви не співаєте,

Не водите танків?
Чому ви не квітчаєте
Чорнявих кіс своїх?
Чи хочете співаночки
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки
Щоб ми вам заплели?
Хор дівчат
Не треба подаруночків,
Готуєм їх для вас.
Ой знаєм ми співаночки,
Ой є у нас вінки!
І спершу ви родиноньці
Слободу узверніть,
Іспершу чужестранців ви
З родини проженіть.
Тоді приходьте гратися
Із нами на луку,
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками заквітча!
Хор усіх
Сніг спорив з землею: "Мовчи ти, земле!
Не страшне мені тепер сонце твоє!"
А сонце почуло і сніг розтопило,
І землю квітками і зіллям скрасило.
І ти, ворог пишний, на нас так казав
І Бога, безумний, на сміх підіймав;
А Бог нас послухав – і суд твій настиг,
І ти перед Богом розтанеш, як сніг!

Сцена 6

Микола Костомаров

Лисенко виходить. Марина біжить до його.

Марина
Де він? Де він?
Лисенко
Тут, сестро, тут.
Дивись на його, коли ще признаєш…
Моя безщасниця! Моя голубка!
У шпонях в рябця… Ох, моя миленька!
(Цілує її).
Марина
Мій Боженьку! Чи се ще ти, мій брате!
Каліка, старець!! Ох, моя головка!..
(Припада йому до грудей).
Лисенко
Не приторкайся, сестронько, лицем
До моїх грудей: ляцькі кулі щоки
Тобі замулять… Кості вийшли з м’ясом –
Лице твоє біленькеє надавлять…
Марина
Дозволь, мій брате! Чи не змиють сльози
Шрамів твоїх… Губами висмокчу
Весь гній із ран тобі… Ох, Боже!
Немає ока!.. О, мій брате любий!
Хоч би одно у мене можна вирвать
І вставить в ямку! Я б була радніша…
Лисенко
О, не кажи сього!.. Не плач, мій анголь…
Бо швидко й я не втерплю і заплачу…
Марина
Мій брате!!!
(Плаче).
Лисенко
Не плач же, сестро! Хоч тепер не плач,
Бо плакать ніколи. Я на часинку
Зійшовся тут з тобою. Треба діло
Налагодить…

Марина
О, знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назорили.
О, я тебе сховаю!
Лисенко
Ні, сестрице!
Не об схованні річ… Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюда я. Вранці будем
Ми вже слободні. Ввечері сьогодні
Ні один лях від кари не втече…
Різати, пекти,
Знущатись, наругатись над ляхами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигадаєм вкупі,
Що й чорт злякається… Чого ж ти, сестро,
Поблідла так? Чого ти затрусилась?
Ей, баба, баба! Що то вже за рід
Жіночий ваш! Ну добре, тим, сестрице,
Оце тебе я викликав, щоб часом
Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо скоріш к Дніпру до мене,
Там я тебе сховаю… Чом ти зблідла?
Не бійсь!.. Там знайдеш ти свого Семена.
Марина
Як, зараз?!
Лисенко
Зараз, зараз. А! тепер я бачу,
Чого жахнулась ти! Ти приглядiлась.
Що в мене правої руки нема;
І що коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силі буду
Оборонить тебе. О ні, кохана!
Не дасть ще ліва ганьби. А й хоч ліву

Згублю – у зуби застромлю шаблюку,
А все-таки сестри не дам в поталу.
Марина
Брате, брате!..
Лисенко
Ану тебе! Ходімо швидче…
Марина
Мій братоньку! Убий мене, заріж –
Я не піду з тобою.
Лисенко
Що це, сестро?!
Марина
Семена я ніколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досі
Я убиваюся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолі
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв… Ох, брате мій! Для чого
Не трісне грудь у мене, щоб з посліднім
Диханням вилетіло страшне слово!!
Бий, ріж мене – я старосту люблю.
Бий, ріж мене – я по любві до нього,
Щоб відв’язатись од Семена, перейшла…
Я, родом руська, ляха-недовірка
Як душу полюбила і за його
Радніша йти на смерть, на катування!
Лисенко
Ти?
Марина
Я.
Лисенко
Моя сестра?
Марина
Твоя сестра.
Лисенко

Лисенкова?
Марина
Лисенкова сестра.
Лисенко
Іди за мною.
Марина
Не піду.
Лисенко
Не підеш?
Марина
Ні, не піду.
Лисенко
Так я тебе насильно
Озьму, заставлю позабути ляха
Свого, заставлю вийти за Семена.
Марина
Насильно не заставиш і не озьмеш.
Лисенко
Чом?
Марина
Преж, ніж ти мене із міста здвинеш
Я кров’ю розплинуся пред тобою!
Лисенко
Ах ти, змія!! Ти ще мене лякати?!
Іди, кажу тобі, зо мною зараз!
Марина
Я вже тобі сказала – не піду.
Лисенко
Так я тебе уб’ю на оцім місці!
Марина
Бий. Вбить себе я дамся, тільки
Іти в неволю – ні.
Лисенко
Ох ти, паплюга!
Так се тобі у козаків неволя,

А у ляхів так воля?!
Марина
Так!
Мені і воля, і слобода з милим…
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно затягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбилась з їм. Та ти б таки подумав:
Коли б і справді він мене в неволі
Держав, як полюбовницю свою.
Чи я б оце до тебе вийшла?.. Він би
Так і глядів за мною, куда б я
Не повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще є душі на се. Ти дуже мало
Узнав свою сестру… Ні, брате! – Преж
Обняв би він моє холодне тіло,
Ніж взяв за теплу руку, коли б так
Як полюбовницю схотів нелюбий
Мене держати біля себе… Він
Мене не силував – сама прохалась,
Щоб защитив од Герцика мене,
Коли б ти не прийшов сюда з ляхами
За прежнє розплатитись, чесним шлюбом
Ми б спарувались після свят. Тепера
Вже нам не жити на світі укупі…
Як вірна заручена ляжу з ним
В одній могилі.
Лисенко
Гаспид! Диман!
Не ляжеш з ним в одній могилі! Зараз
Мечем тобі я груди рознесу,
Його ж живого спечемо уранці…
Здихай!
(Замахується на неї шаблею і, бачачи, що вона сміло стоїть і нітрошки не

ворушиться, остановивсь).
Ти не боїшся смерті??
Марина
Не боюсь.
Лисенко
Ну, ти Лисенкова сестра!
Марина
Його.
Лисенко
Ти скажеш полюбовнику свому,
Ти все йому повідаєш зарані
І визволиш його від смерті?..
Марина
Ні,
Сього не буде! Визволять від смерті
Не буду я ляхів. Святую помсту
Моїх братів не зраджу я. Я руська!
За глуми, за наругу, за неволю,
За кров, за сльози рідних ти прийшов
Із ворогами розплатиться глумом,
Наругою, неволею і кров’ю,
Прийшов защитить од посміху віру,
Позбавить рідних горя, із родини
Сміття чужеє вимести… Багато
Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішників у пеклі дьяволи –
Катують нас католики… Але
Господь рішив – родина слобониться,
І лядська кров із неї рідну змиє…
Ох, брате мій! Душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Мені ворушить… Ти об сім не гайся!
Не зраджу вас. Не тільки що не зраджу
Того, котрого я люблю як душу,
Як божий світ, як, братику, тебе,

Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: "Біжи, тебе убити хочуть..."
Сама вам помагатиму. Недурно
К йому приходив пан Зацвіліховський
І щось казав, щоб він берігся! Може,
Він поміча, бо щось вже турбувався,
Почувши, що народ чогось стовплявся...
Я відведу його од стереження,
Я заведу його сюда, як смеркне,
Й сама тобі коханка передам!..
І вкупі з ним, обнявшись кріпко, кріпко
Під братниною шаблею загину...
Лисенко
Як смеркнеться й почнуть дзвонить в костьолі
Щоб ти була з їм тута й дожидалась.
Марина
Буду.
Лисенко
Та ти ізрадиш?..
Марина
Ні, не зраджу!
Лисенко
Добре.
Будь проклята од мене і од Бога!!!
І Марина уйшла, й Лисенко уйшов.
Хор
Перша половина
Славим великую силу кохання,
Чудне й предивне твоє панування.
Над усе ти на світі сильніш!
Те, що і доля сама розлучає,
Те, що натура забороняє,
Ти паруєш докупи й мириш.
Друга половина
Славим велику любов до родини!

Ти зогріваєш те серце, що стине,
Холодиш, що пала чим другим!
Ти розриваєш, що доля зв’язує,
Нівечиш те, що натура вказує,
Приязнеє ти робиш гидким.
Перша половина
Серце коханням у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилось,
Нерозривнеє вічне кохання його.
Друга половина
Мення "родина" для їй не новеє.
Серце в їй руськеє, а не чужеє.
А родина для руського вище всього.

Сцена 7

Микола Костомаров

Ніч. Марина з старостою ідуть умісті.

Староста

Коли б не твої чорні очі, дівко,
Що, так на мене глядячи, либонь,
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіма святими, не поплівсь би дурно
Сюда я. Люди наші в церкву йдуть,
А староста, що влітку не видали
Ніколи пішого, блукає ніччю
По вулицях!.. Куди мене ведеш?

Марина

Сюди. – Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!

Староста

Душко ти моя!..
Хоч би у річку ти мене вела,
Я б і туди радніш! Но, ради Бога,
Що ти задумала оце такеє?

Марина

Послухай, мій Францішку: аж ти поляк?
Староста
Я твій коханий, твій жених…
Марина
Е, ні!
Кажи мені, що я в тебе питаю.
Ти поляк?
Староста
Нащо споминати те,
Що я радніш був сам забути часом?
Марина
Ти поляк, а я руська.
Староста
Ох, не рви
Ти мого серця бідного!.. Що хочеш
Проси в мене, кажи мені… Але
Оце що ти вигадуєш?.. Марино!!
Марина
Руська!
Староста
Ти анголь божий, з неба
Злетівший, руська для народу тільки,
Як я для нього поляк, а між нами
Нема різниці. Ми дружка дружку
Не станем попрікати. Наші душі
Одна пред другою, як перед Богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!
Марина
Ти мене любиш! Я люблю тебе!
Одначе, все ти поляк, а я руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хіба се нам що-небудь запевняє?..
Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,

Ти не ховаєш в серці злої думки?..
Ти, може, хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім поглумитись і прогнати!..
А може, що і гірше… Хто запевнить
Тебе у тім, що я, одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тим часом другою не вихопляю
Ножа із пазухи… І може, в чарці,
Що коли піднесу тобі з вином,
Усипані отруї.. Спать без ляку
Не мусиш ти, коли у одній хаті,
Під одной стріхою з тобою спить
Душа вкраїнська! Ти на себе скажеш:
"Я так божився, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоцях
Лилися сльози, – я кохаю вірно…"
Хіба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од поляка вкраїнець? Де, скажи,
Зосталась на Вкраїні одна церква,
Де б лях із руським не клялися дурно,
Обманюючи Бога і себе?..
Скільки разів, цілуючи вкраїнця,
Для його гибель поляк зготовляв?
Ви вмієте і плакать… і божитись,
І раді стать навколішки, і Бога
Призвати дурно – тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити…
Чи не погибло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний.
Як клятьбами, божінням і сльозами
Опутали Остряницю ляхи?..
Із тій години кожний поцілунок,
Що лях вкраїнцеві дає, похожий
На той, що Йуда Господу давав…

Дарма і клятьби, й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене.
"Вона божилась, – скажеш, – так по щоцях
У неї лились сльози; ні, вона
Мене кохає вірно…" А хіба
Як руські, так ляхам і не платили
Тим, чим ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби руського для ляха те ж,
Що клятьби й сльози ляха для сього…
Хіба Лисенко, той Лисенко самий,
Що ви недавно тільки перестали
Лякатись, він, кажу, хіба не клявся
Й не плакав перед вами для того,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з ляхами те, що й думать страшно.
А я Лисенкова сестра!!. Францішку!
Чи чуєш? Я Лисенкова сестра.
Староста
Марино!
Марина
Погляди на город
Оцей. Чи так він устрівав Великдень
Преж, ніж лиха година нанесла
Вас, злодіїв…
Староста
Марино! Мила, люба!!
Коли хоч трохи ти мене кохаєш,
Змилуйся, не нагадуй; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в сім винен.
Не я старший, не нарікай на мене
Одного…
Марина
Ти в сім винен, ти в сім винен! –
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між тим в Переяславі жидова

На одкупі церкви святії держить,
Ксьондзи на людях їздять до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурах або з голоду здихають...
Весь Переяслав стражда і бідує,
А ти старший у всім Переяславі!!!
Староста
(кидається навколішки)
Марино, пошануй!..
Марина
Ви шанували
Нещасних руських, як у вас прохались?
Пошанував сьогодні ти ту жінку,
Що привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох...
На три дні празників!.. Пошанував!!
Староста
Марино! Лихо!..
Біда мені! Мороз дере!.. Пусти!
Пусти... Ходімо швидче!..
Марина
Стій, Францішку!
Ще я тобі скажу, зачим сюди
Тебе я привела. Вночі сьогодні
Лисенко, брат покійний, появився
І став над постіллю моєю. Страшно
Текла із його кров; увесь на ранах,
Посічений, опалений, без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик... Він підійшов до мене
І так казав: "Не бійся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб попрікать тебе. Сеї ночі,
Коли задзвонять у костьолі, ти

Свого коханка приведи до Альти.
Там покажусь йому..."
Староста
А от і дзвонять!
Ні, мабуть, він пожартував з тобою.
Немає, бач, і досі! Ну, ходімо!
Марина
(вихватує у його шаблю і біга, махаючи нею)
Так! Дзвонять, дзвонять, дзвонять!!! Гей, злітайтесь
Ви, чорні ворони, на Переяслав!
Тут добра вам потала буде!!! Дзвонять!!!
Се дзвонять ще до церкви... Католики
Збираються молитись Богу тихо...
А що, як інколи задзвонять інак, –
Задзвонять так, що в кожного поляка
Волосся настоборщаться?! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по інших
Вкраїнських городах...
Староста
Ох, що се? що се?
По всіх церквах вже й руських дзвонять...
Марина
Дзвонять!!
(Регочеться).
Буває страшний дзвін, як, разом з дзвоном,
Скрізь понесеться: "Смерть ляхам!!"
Галас
Смерть ворогам!!!
Пожар, гул, крик, плач.
Староста
Ізрада! Чвара!
Марина
Ні, – розправа! Помста!
Багато лиха руські одбували,
Нехай тепер поплатяться й ляхи!..

Староста
Марино! Шаблю, шаблю!..
Марина
Ні! Не дам
Тобі я шаблі!
(Кидає в річку).
В Альту! Хай
Лежить вона на пам’ять нашим внукам!..
Так, милий мій, коханий мій Францішку!
Нема надії, ми загинем вмісті,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину…
Уранці Переяслав слобониться;
Сьогодні пощитаються з ляхами.
Староста
Марино! Що се?!
Марина
Помста і слобода!
Староста
Куда мені біжати? Що робити?
Пожар! Різня!..
Марина
І помста, і слобода!
Староста
Змія!! Я задушу тебе!! Ти перша
Ізгинеш…
Марина
Перша, із тобою вкупі.
Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,
Ми згинем вкупі: я тебе кохала
І за кохання згину.
Староста
Мати божа!!!

Марина
Молитись дарма! Божий суд настигнув!
Староста
Марино, серце! Що ти робиш?!
Марина
Те, що
Робить я мушу. Як дівчина руська –
Я помогла братам своїм і ляха
Старшого привела на згубу руським,
А як твоя коханка – вмісті згину
Під руськими шаблюками.
Староста
Я чую –
Сюди біжать… В мене немає шаблі…
Немає бережіння… Лихо! Смерть!..
Марино! Що ти наробила?
Марина
Серце
Моє! Мій милий! Мій коханий! Мій
Францішку вічно любий!.. Чую, чую!
Йде смерть до нас!.. О серце, дай прилипнем
Губами дружка к дружці і загинем!..
(Кидається йому на шию і цілує його).

Сцена 8

Микола Костомаров
Лисенко, Герцик, козаки з списами, з ліхтарнями, з шаблями прибігають товпою.
Лисенко
Тут, тут вони! Сестра не обманила!
Герцик
(кидається з шаблею на старосту)
А, злодій! А!.. Добравсь до тебе!..
(Хоче його ударить, та, побачивши, що Марина його обіймає, встановився).

Марина
Бий… Що ж ти став, Семене? Бий нас двох!
Герцик
Марино!.. Що се? Ти його цілуєш!!
Марина
А що ж таке, що я його цілую?
Коли його заб'єш, я жить не хочу!
Бий нас обох!.. Бий, ласкав будь, Семене!..
Герцик
Чи я оце зустріти думав?.. Боже
Мій милий… Ти, моя Марина люба,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на світі, для котрої чвару
Почать рішився…
Марина
О душа нікчемна!!!
Так ти не за своїх братів недолю,
Не за родину шаблю піднімаєш —
За дівчину, паскудний бахур!.. Знай же,
І ви всі знайте, добрі люде. Правду
Скажу вам перед смертю. Я Семена
І не люблю, ніколи і не хочу
Любить! От мій Францішек милий, любий,
Із ним радніша вмерти. Брате, чуєш?
Я діло сповнила своє, сповняй же
І ти своє!
(Обнімає Францішка).
Убийте нас укупі!
Лисенко
Гей, хлопці! Розлучіть їх!

Сцена 9

Микола Костомаров
Анастасій
(убігає)

Горе! Горе!
Гнів божий обертається на гордих!
Рука господня помстників карає!
Лисенко
Що ти, панотче?
Анастасій
Пошануйте, ради
Христового святого воскресения!
Жиди боялись тіла у суботу
Зоставить на хресті. Ви, християне,
В ту ніч, коли Спаситель, люби наша,
Замучений за грішних чоловіків,
Воскрес і сущим в гробі дарував
Живот, ви кров ллєте й пожар підняли!..
Народ, як дикий звір, розлютувавсь,
Все б’є, і ріже, й палить… Бідні діти
Об каменюки розбиває!.. Горе
Та лихо нам! Ох, пошануйте, братці!..
Лисенко
Панотче, дарма просиш!
Анастасій
Діти! Братці!
Ви закаляли празник божий… Ви
Глумуєтесь із божой благодаті.
Ви зводите його святую ласку! Горе
І лихо помстникам!..
Герцик
Панотче!!
Анастасій
Не позирай на мене так гнівливо,
Щоб Бог на тебе не поглянув так же.
Бо я вже бачу: много світового
Добра тебе позбавив він сьогодні!
Семене! Ти полковник переяславський!
Ти маєш волю: пошануй ляхів!

Герцик відвертається, Анастасій прийма його за руку.
Семене! Ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на світі дав пожити,
Ще мало твоє серце одбуло… Тепер
Для його наступа дві радості, і перша –
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам. Ти ще її не знаєш!
А друга – то диявольськая радість,
Щоби потішитись над їх бідою: ти
Не знаєш і сеї… Ох, брате! Друга
Тобі здається приязніше першой!..
Семене, ти ще молодий!.. Ох, друга
Страшная радість і недовга, скоро
Її туга і мука заміняє –
А перша радість продовжиться довго,
Весь вік твій буде розважать тебе
І після смерті в вічну райську радість
Перейде… Змилосердися, Семене!
Галас
Ге! Бісів син! Тепер прохатись вмієш?
А як колись мій батько у тортурах
Прохався! Забув?! В вогонь, розсучий сине!..
Герцик
Панотче, чуєш?
Анастасій
Чую, синку!.. Чую…
Ти спом’янув і про свого отця,
Що мученицьку смерть прийняв за правду…
Його душа тепер у божім царстві
Ликує; з ангелами… Не турбуй
Її покоя помстою. О, гірко
Душі на світі тім, коли на сім
Гріх за її творять! Тепер твій батько
І в царстві невеселий став… Він бачить,
Що ти за його хочеш відомщати;

А праведніï душі дуже плачуть,
Коли побачать, що на світі роблять
Худеє кровні їх… Семене, синку!
Ради душі покійника отця,
Ради спасенія твоїй душі…
Ось я, старий, аж в ніжки поклонюся
Тобі – змилуйся! Пошануй!.. Слізьми
Всі ноги обіллю тобі – змилуйся!..
(Становиться навколішки).
Герцик
Панотче, встань! Що-бо ти робиш се?
Анастасій
Ні, я не встану – буду тут лежати,
Поки або тебе вблагаю в ласку,
Або заб’єш мене… Ти чоловік,
Ти християнин… Змилосердись, синку,
Коханий брате, батьку милий мій,
Змилуйся!..
(Кланяється до ніг).
Герцик
(кидається до його навколішки)
Устань, свята душа… Я винен, винен!!
Ох, я тебе зобидив… Ох, прости
Дурного! Бачу я: великий гріх
Мені!.. Прости мене…
Анастасій
Ні, ти не винен…
Крий Боже, ти не винен! Я прощаю
Тобі усе – уваж же й ти!.. О, ради
Христа, змилуйся… Погляди, із кожною
Часинкою десятки душ там гибнуть…
Герцик
Панотче… Що мені робити?.. Я
Не властен, є старший: прохай Лисенка!
Анастасій

Лисенку!.. Змилосердись!
Лисенко
Годі, годі!
Сього не буде!
Анастасій
Не гріши, не вводь
Своєй душі у напасть… Мало літ
Вже, може, жить тобі: пора подумать!
День прийде, коли Бог тебе заставить
Дать одповіт за все твоє життя.
Ох, тяжко буде в день той одвічати!
І рани не спасуть тоді тебе!..
Лисенко
Ще раз тобі скажу: сього не буде.
Анастасій
(кидається йому в ноги)
Ні, буде! буде!.. Чи хіба не жінка
Тебе вигодувала? Чи ти в лісі
Родивсь між звір’ям? Чи в тобі немає
І серця чоловічого?.. Лисенко!
Багацько крові й сліз, що ти пролив,
Пред Богом справедливим ізібралось…
Багацько ти проти закона діяв…
Одно хоч добре діло на віку
Своем зроби – і Бог тобі простить…
Простить! Одна сльоза, що проливає
З покути грішник, істирає гріх,
І злодій робиться вп’ять сином божим.
Змилуйся!..
Лисенко
Сього не буде!
Анастасій
Змилуйсь!..
Лисенко
Хоч не проси – сього не буде.

Герцик
І я із їм тебе прохати хочу.
Він правду каже – нащо гріх нам брати
На душу?.. Бог оп’ять за се скарає.
Лисенко
Ти просиш визволить ляхів?
Герцик
Еге.
Лисенко
Ти баба – не козак! Гей, хлопці! Хлопці!
Озьміть оцього рюму од мене
І закажіть, щоб швидче всіх губили!
Всіх перерізать до півночі! Так,
Кричіть, що я велю…
Анастасій
(встає і одвертається)
Тепер хоч годі!
Роби, як знаєш. Я іду відсіль…
Піду у ліс або в болото. Лучче
З гадюками, з вовками жити, ніж
З тобою!..
(Йде пріч).
Лисенко
(довго дума; потім обертається, дивиться пильно у ту сторону, де пожар і різня; потім підходить до Анастасія і тихо говорить)
Панотче! Ти казав – багацько крові
І сліз зібралось перед Богом. Правда!
Багато. Що, як я їх пошаную,
Простить мені Господь?.. Кажи тихенько!
Анастасій
Простить, усе простить.
Лисенко
(трошки подумавши, кричить)
Гей, хлопці!
Біжіть, щоб зараз перестали різать

Ляхів! Щоб всіх живцем зібрали
І дожидались ранка.
Хлопці біжать.
Правда, правда!
Пора знести покуту…
Герцик
Брате рідний!..
Анастасій
Спасенная душа!..
Анастасій і Герцик обіймають його.
У сей час радість
Великая на небі настає…
Моліться, діти!
Герцик і Лисенко скільки там разів хрестяться на схід сонця.
Лисенко
(обтирає сльози)
Швидче, швидче, хлопці!
Біжіть іще і зупиняйте їх!
Кричіть, що я "велів всіх шанувати!..
Панотче! Дай, я руку поцілую
Тобі, мому спасителю. Ти серце
Мені звернув, ти з Богом помирив
Мене… Святий!
(Цілує руку).
Анастасій
Не нарікай святим!
Єдин-бо свят Господь наш Ісус
Христос. Йому молись і дякуй, сину.
Лисенко
Так, правда, правда: ізробити добре
Солодче в сто разів, ніж злеє!
О, як мені тепер на серці легко!..
Козак
(що держав старосту)
А з сим же що робити?

Лисенко
Відпустить.
Коли усіх прощать, так всіх. А справді,
Як Герцик зна! Я за родину
Йому простив, простиш ти за невісту?
Герцик
Марино! Дітьма ми росли укупі.
Тоді батьки, любуючися нами,
Зарані в жартах спарували нас.
І ми росли, і те ж кохання наше
Росло із нами. Батько твій покійний,
Вмираючи, благословив нас. Ти
Перед їм хворим поклялася вірно
Любить мене, клялась мені і потім –
Клялась і зрадила… Бог із тобою!..
Іди з тим, кого кохаєш. Хай
Господь тобі дарує щастя й долю!..
А я… Дай, Боже, щоб моя погибель
Тобі на душу не лягла!.. Дай, Боже!
(Відходить).
Лисенко
Нехай іде собі – чорт з нею!
Староста до Марини протяга руки.
Марина
Геть!
Я не піду з тобою, бо я руська.
Ще раз тобі скажу, Францішку, руська!
Тим не піду з тобою… В ті години,
Коли брати мої і одновірці,
Вислобонившись од неволі й лиха –
Од вашої кормиги, чистим серцем
Приносять Богу дяку за спасения,
Я буть ізрадницею їх не хочу!
Я не піду із вами, з ворогами
Моїй родини, шлятись із прокляттям

На серці – і від Бога, і від рідних…
Я не твоя, Францішку, не твоя!
Кохання наше закінчилось. Годі!
Коли не довелось з тобою вмерти –
Тепер уже я не твоя!.. Прощай!
Прощай, мій милий, мій єдиний, любий!
Прощай навічно…
(Обійми і цілує його).
І ви прощайте, добрі люди! Боже,
Спаси й помилуй вас!.. Семене, я
Зобідила тебе – я каюсь: винна,
Бо я тебе обманювала! Лихо
І гріх мені!.. Бо я не раз казала,
Що я тебе кохатиму й кохаю,
Що ти мені миліше світа… Я
Брехала!.. Ох, Семене! Я брехала!
Ніколи зроду серце до тебе
Не налягало, я ж тобі брехала!..
Прости мене, забудь мене і вірно
Служи родині й Богу… Милий брате,
Прощай і ти! Дай, Боже, щоб, одбувши
І горя й лиха, навкінець спокоївсь
Ти на родині з вірними братами
Та приятелями, щоб твоє серце
Було чисте і радісне, мов небо
Після дощу, як сонце хмари згонить.
Щоб, дивлячись на милу Україну,
Слободную й щасливую, тобі
І весело, і радісйо було!..
Прощайте, люде добрі! Хай Господь
Хранить родину нашу! Хай вона
Цвіте собі, як маковая квітка!..
Благослови мене, панотче добрий:
Я йду у монастир. Прощайте, добрі люде!
Пішла; усі дивляться на неї з дивуванням.

Лисенко
Озьміть його й ведіте к недовіркам.
Уранці хай під вашим наглядданням
У дом свій піде ізібратись.
Староста
Кохавши за життя такую душу
І утерявши навік це кохання –
Мені збирати нічого на світі…
Чого я тут не долічивсь?.. Лисенку!
Ви одоліли: завтра вранці наші
Ляхи, котрі сьогодні вас топтали,
Із города повийдуть як вигнанці, –
Із соромом, з наругою, за посміх
Блукати по світу… Ви одоліли!
Кровава свара наша закінчилась…
І ви ще, одолівши нас, як добрі
Нас милуєте!! О, ви добросерді!..
. . . . . .
. . . . . Я не дивуюсь –
Тобі огидло все одно та те ж:
Ти й вигадав сильнішую наругу
Над ворогом своїм… Ти молодець,
На вигадки голінний! Ох, козаче!
Чи справді думаєш, що, один раз
Пошанувавши нас, ти стер всю кров,
Що проливав два роки по Вкраїні?
Чи справді думаєш, що одним разом
Ти розщитався з нами?.. Рідна кров,
Що вслід тебе текла, і сльози бідних,
Випалені, винищені країни –
Кричать мені о помсті проти тебе.
Життя мені не дороге. Лисенко!
За всі твої наруги і мучення,
За всі біди, і лиха, і напасті,
Що так колись на нас розтошно сіяв –

Тепер зо мною пощитайся! Бийся!!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку).
Герцик
Безумний.
Лисенко
Е, ні! Він ще й хвабрувати!!
Отак-то, бач, їх шанувать, проклятих!
(Вихоплює шаблю).
Січуться.
Лисенко
(проколює старосту)
У пекло, к шайтанам, своїм братам!..
Староста захитався; потім ухопив обидвома руками шаблю, рвонувся на Лисенка, ударив його, Лисенко його удруге, і обидва попадали на землю.
Герцик
Лисенко! Брате! Ранили!.. Лихо! Лихо!..
Швидче сюди! Перев’язати...
Лисенко
(лежачи)
Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всі перев’язки... Я кінчаюсь... Ляше,
Нам смерть обом... Прости мене
За смерть твою – я за свою прощаю...
Староста
(лежачи)
Лисенку! дякую!.. Ти слобонив
Мене зо світу, де нема нічого
Для мене... Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примир’ї нашім
Примириться із Польщею Вкраїна!..
Ой!.. Герцику... перекажи Марині,
Що я її кохаю...
(Умирає).
Козаки збігаються коло Лисенка.

Лисенко
Ох, душно!.. Підведіть мене хоч трошки…
Де панотець?.. А! Осьде він. У мене
Вже й очі мутяться… Прощай, панотче!
Анастасій
О! Господи! Твоя і власть, і воля!
Козаки і народ
(прибігають з криком)
Слобода! Слобода!.. Нащо се і хто приказав
шанувати ляхів?..
Анастасій
Мовчіть… Вже й так Господь вас покарав!
Згляніть: ваш визволитель осьде мертвий…
Народ
(кричить)
Лисенку! Батьку! Хто його! Ох! Дайте
Сюда убійника! Розірвемо!
Іспечемо!!. Наш батьку рідний! Нащо
Покинув нас?!
Лисенко
(тихо)
Ох!.. Розстебніть мені… Я хочу трошки
Сказать їм щось, та дайте мні водиці…
Анастасій побіг за водою; Герцик піддержує йому голову; Лисенко п’є.
Народе православний!.. Знайте всі,
Що і вояк буть мусить чоловік
І християнин… Усіх ляхів
Повипускайте завтра вранці… Хай
Ідуть собі із Богом до родини…
Прощайте, братці!.. Хай вам Бог поможе!
Моліться всі за грішну мою душу!
(Вмирає).
Герцик
Не дише, вмер!..
Голоса

Умер!.. Умер!..
(Голосять).
Анастасій
(над тілом)
Умер, як лицар і як християнин.
Його душа, покутою й добром
Очищена, увійде в боже царство,
В збір праведних воїтелів Христових.
Прощай, рачителю слободи й віри!
Нехай на пізні годи твоя слава
Останеться на пам’ять українцям!..
Несіть його до церківки святої…
Своєю смертю дав він нам слободу.
(Обертається до народу).
Народе вірний, православний, добрий!
Бог вчув молитви ваші, приклонивсь
До нашої недолі, слобонив
Од вражої кормиги і нарік
Своїм народом! Славте, славте Бога!
Ходімо в церкву; ніч велика; все
Ісповнилося світу; кожна твар
Да веселиться, бо Христос-Спаситель
Воскрес із мертвих! Радуйтеся, люде.
Й хваліте Господа!
Крик народа
Слава Богу!
Слава Богу!
Усі ідуть; за ними несуть тіла.
Герцик
(позаду їх)
А як мені – і празника немає!!